ДАНИ СВ. ЦАРА КОНСТАНТИНА И ЦАРИЦЕ ЈЕЛЕНЕ

НИШ И ВИЗАНТИЈА

NIŠ & BYZANTIUM
SYMPOSIUM
XI

ЗБОРНИК РАДОВА XI

НКЦ

Бојана Крсмановић

ВОЈНА РЕФОРМА У ТЕМИ МАКЕДОНИЈА

Од увођења тематског система на Балкану до реформе провинцијске пограничне управе, која је најуочљивију форму добила током епохе Нићифора II Фоке (963–969) и Јована I Цимискија (969–976), војно-управни окрузи Тракија и Македонија уживали су статус најважнијих тема у европском делу Царства.[1] Тракија је била најстарија византијска тема на Балкану, основана у тзв. првом таласу тематске организације, још у доба Константина IV (668–685). Њено образовање представљало је непосредну последицу доласка Аспарухових Бугара на простор јужно од Дунава.[2] Стратег теме посведочен је први пут 687, што значи да њене почетке треба тражити у периоду који је непосредно следио првом византијско-бугарском рату, вођеном током 679–681.[3] Од самог оснивања тема Тракија је представљала главну византијску војну базу према Бугарима. Ту – у односу на Бугаре – заштитничку улогу у византијском провинцијском систему добила је нешто касније и тема Македонија, образована крајем 8. столећа, издвајањем северозападних области из војно-управног округа Тракија.[4] Примарни задатак војних јединица регрутованих и стационираних у подручју тема Тракије и Македоније био је везан за бугарско-византијске односе, па је деловање тих трупа, сходно околностима, имало и одбрамбени и офанзивни карактер.

На значај тема Тракије и Македоније у провинцијској организацији указују и позиције њихових стратега у византијској службеној хијерархији, о чему нас обавештавају сачуване ранг-листе званичника Царства, које потичу из 9. и 10. века: *Тактикон Успенског* (842–843), *Филотејев Клитерологион*

[1] Рад је настао на пројекту *Традиција, иновација и идентитет увизантијском свету* (евиденциони бр. 177032) које подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[2] Constantino Porfirogenito, De Thematibus, ed. A. Pertusi, Studi e Testi 160, Vatican 1952, 64.

[3] Детаљније В. Krsmanović, *The Byzantine Province in Change* (*On the Threshold Between the 10th and the 11th Century*), Belgrad – Athens 2008, 1291 n. 263.

[4] Стратег теме Македонија поменут је први пут 802, што значи да је округ образован нешто раније, P. Soustal, Thrakien (Thrakē, Rodopē und Haimimontos) *TIB* 6, Wien, 1991, 82.

(899) и *Тактикон Бенешевича* (934–944).[5] Наведене ранг-листе показују да је развој тематске организације у 8, 9. и током прве половине 10. века био уравнотежен,[6] као и да се структура провинцијске управе није битније мењала (на ту, сасвим нову појаву у тематској организацији указаће тек *Тактикон Ескоријала*, настао у Цимискијево време). Уопштено посматрано, развој тематског система од Ираклијеве епохе (610–641) па до, отприлике, средине 10. века сводио се само на бројчано повећање војно-управних округа, без измена у погледу структуре власти унутар тема. О окрузима Тракија и Македонија поменути тактикони казују следеће:

Прво, стратези Тракије и Македоније заузимали су готово истоветну позицију све до средине 10. века и налазили су се у групи стратега источних тема, и то на врло високом месту – 8. и 9., односно 10. и 11. – следећи иза најважнијих стратега источних тема.[7]

Друго, у наведене три ранг-листе стратег Тракије имао је првенство у односу на стратега Македоније, које је проистицало не толико из објективно већег значаја округа Тракија већ из чињенице да је реч била о матичној теми чијом је деобом настала тема Македонија. Тај поредак између двојице стратега није, међутим, одговарао реалном стању, будући да је Македонија и пре епохе Јована I Цимискија имала важнију улогу на Балкану него Тракија.

На крају, на значај који је у византијском административном систему придаван Тракији и Македонији указују и подаци из *Филотејевог Клитерологиона* и *Књиге о церемонијама* у којима су стратези дотичних тема убројани међу источне а не, како би било уобичајено, западне стратеге. Како је од Ираклијеве епохе (610–641) исток стекао преимућство над западним областима Царства, у том контексту је смештање Тракије и Македоније на „исток“ а не на „запад“ представљало својеврстан показатељ значаја који је тим окрузима придаван на самом крају 9. века, што је нешто доцније Константин Порфирогенит преузео у *Књизи о церемонијама*. Разлог за овакво географско разврставање припадности Тракије и Македоније могуће је тражити у чињеници да је Тракија (и тиме и Македонија, која је провобитно представљала део те теме) била најстарија балканска тема, настала у тзв. првом тласу изградње тематске организације (дакле, током епохе Ираклијеве династије). Међутим, том објашњењу противи се чињеница да тема Хелада, једва нешто млађа од Тракије (основана је, наиме, између 687–695),[8] није убрајана међу источне теме нити је њен стратег имао службену позицију прближну рангу стратега Тракије и Македоније. Вероватније је да је убрајање Тракије и Македоније

---

5 Поменуте тактиконе објавио је N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris 1972.

6 На то је указао Љ. Максимовић, Традиција и иновација у византијској територијалној организацији државе и цркве (IX–X век), *Трећа југословенска конференција византолога*, (Крушевац 10 – 13. мај 2000), Београд–Крушевац 2002, 13 и сл.

7 Детаљније: Krsmanović, *Byzantine Province* 130.

8 Тема Хелада је вероватно основана између 687–695, у сваком случају пре 695, када је посведочен њен први стратег Леонтије, који је дошао на византијски престо 695. године.

у „источне теме“ представљало последицу значаја који је цариградска влада придавала дешавањима на бугарско-византијској граници; уз то, реч је о балканским окрузима, географски најближим престоници Царства, чије су области некада припадале Источној префектури.[9]

Нема сумње да је у милитаризованом државном апарату Византије ранг управника тих округа проистицао из значаја војних јединица које су ту биле регрутоване и стациониране. Управо се на примеру ангажованости трачко-македонских трупа током епохе тзв. класичног периода тематске организације доводи у питање у литератури распрострањена теза о слабој мобилности тематских војски. Мобилни карактер се по правилу и с правом приписује тагматској (професионалној) војсци, али он је и те како био видљив и у случају тематских јединица: војска из Тракије и Македоније је по „обичају“ бивала ангажована у ратовима на истоку у оним периодима када је владао мир на бугарско-византијској граници; њено деловање често је, такође, бивало везано за подручје јужне Италије, када су трупе из Тракије и Македоније садејствовале са војскама других западних тема у експедицијама ограниченог карактера, циља и трајања у најзападнијем делу Царства.[10] Војни потенцијал Тракије и Македоније, видљив у извежбаности и покретљивости њихових војних јединица, био је тесно повезан са рангом који је у службеној хијерархији припадао заповедницима, тј. управницима тих округа, те у том контексту треба посматрати повремено убрајање Тракије и Македоније међу „источне“ теме.

Доминантну позицију на Балкану, Тракија и Макеоднија изгубиле су током епохе највеће византијске војне експанзије. Реч је о периоду царевања Нићифора II Фоке, Јована I Цимискија и Василија II. *Тактикон Ескоријала* – недовршена ранг-листа византијских званичника, за коју се сматра да је састављена у току периода 971–975, дакле током Цимискијеве владе[11] – региструје неколико важних промена које су обухватиле целокупан византијски милитаризован државни апарат. Реформа о којој је реч започела је још током првих година 10. века на истоку, а у Цимискијево доба њени главни елементи примењени су и у балканским провинцијама, како онима које су се налазиле у подручју тзв. старе граничне зоне, тако и у оним областима које су тек по окончању византијско-руског рата за Бугарску (970–971) прикључена Царству. Када је реч о статусу Тракије и Македоније, Цимискијева епоха донела је неколико важних промена, које су, затим, потврђене у доба Василија II, за чије је владе за дуже време уобличен систем провинцијске управе на Балкану.

Пре свега, *Тактикон Ескоријала* показује да је у официјелној хијерархији измењен ранг између тема Тракије и Македоније, тако што

---

[9] *Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, 1, edd. J. Nesbitt – N. Oikonomides, Washington, D. C. 1991, 1; Krsmanović, *Byzantine Province* 130 n. 266.

[10] Детаљније Б. Крсмановић, Потенцијал функције доместика схола (VIII–X век), *Зборник радова Византолошког института* 43 (2006) 424–425.

[11] N. Oikonomidès, Un taktikon inédit du Xe siècle. Cod. Scorial. gr. R-II-11, *Actes du XIIe Congrès International des Etudes Byzantines*, II, Belgrade 1964, 177–183 (=VR : *Documents et études sur les institutions de Byzance, VIIe–XVe s*., London 1976, X).

је, формално и званично, предност дата округу Македонија. Имајући у виду да је већ на почетку Цимискијеве владе Адријанопољ, центар теме Македоније, био афирмисан као војна база из које је византијска војска кренула у рат са Русима и у борбу за освајање бугарских градова и тврђава,[12] може се претпоставити да је Македонија изборила ту предност у ранијем периоду. У време владе Нићифора Фоке ни Тракија ни Македонија нису посебно истицани као војни окрузи јер је ситуација на Балкану била релативно мирна. Међутим, подаци везани за владу Фокиног претходника, Романа II (959–963), на посредан начин потврђују доминацију Македоније међу темама на Балкану. У том смислу илустративан је опис функције Маријана Аргира, за кога се сматра да је био други по реду познати носилац функције доместика схола запада, основане на самом почетку Романове владе. Функција Маријана Аргира описана је изразом „моностратег у теми Македонији и катепан запада“,[13] из којег произлази да је катепан запада (иначе синонимни термин за доместика схола запада[14]) био везан за подручје округа Македоније, те да су језгро његових војних јединица чиниле управо трупе из те теме. Такође, натпис са једног крста, споран у погледу датовања и просопографске идентификације, на којем се помиње Лав Дамокранит/или из Дамокраније (Damokraneia) – кога неки истраживачи идентификују са првим доместиком схола запада, Лавом Фоком – садржи податке који потврђују ту повезаност Македоније и команде над западном војском. На натпису је, наиме, дотични Лав означен као *протархис Македонаца и домести к схола запада*.[15] Ту повезаност војних снага округа Македоније (и Тракије) са тзв. „западном војском“ потврђују и ранији и познији извори,[16]

[12] У првом периоду рата, у који се цар још није лично укључио, команда је била поверена магистру Варди Склиру и стратопедарху Петру, уз њих се као заповеднички официр помиње и магистар Јован Куркуас, за кога се зна да је био везан за Адријанопољ. Ти заповедници имали су под својом командом источне војне јединице, као и оне стациониране у главним војним окрузима према бугарској граници, Тракији и Македонији, *Leonis Diaconi Caloënsis historiae libri decem*, ed. C. B. Hase (CSHB), Bonn 1828, 107, 117, 126, 148. За стратопедарха Петра, Скилица је експлицитно навео да је командовао „Трачанима и Македонцима“, *Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum*, ed. I. Thurn, CFHB V, Series Berolinensis, Berlin – New York 1973, 300–301. Лав Ђакон (130) сведочи, такође, да је цар Јован Цимискије кренуо у рат против Руса користећи Адријанопољ као базу, док Скилица (295) помиње Редесто.

[13] *Theophanes Continuatus*, ed. I. Bekker (CSHB), Bonn 1838, 480.

[14] H. Glykatzi–Ahrweiler, Recherches sur l' administration de l' empire byzantin aux IXe–XIe siècles, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 84 (1960) 58, 65 (VR: *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance*, London 1971, VIII).

[15] L. Bouras, Étude de la Croix-reliquaire, Genava N. S. 28, 1980, 119–122. Треба имати у виду да се команда над западним трупама и у ранијем периоду везивала за округе Тракија и Македонија, о чему сведочи податак из времена владе царице Ирине (797–802) о именовању „моностратега у Тракији и Македонији“, детаљније Крсмановић, Потенцијал 405–406.

[16] У периоду између афирмације доместика схола као врховног војног заповедника у одсуству цара (влада Михаила III Аморијца), чије су компетенције биле превасходно везане за византијски исток, па до успостављања паралелног система централне команде и на истоку и на западу оснивањем положаја доместика схола истока и доместика схола запада (влада Романа II), централну команду у западним областима

с тим што се од Василијеве епохе појам „запад“, као и положај доместика схола запада везују пре свега за Солун и солунски округ, не искључујући, разуме се, војску регрутовану и стационирану у подручју Македоније и Тракије.

На измену ранга округа Македонија у односу на матичну тему Тракија, о којој сведочи *Тактикон Ескоријала*, утицала је реформа војне структуре власти: главни град византијске Македоније, Адријанопоље, постао је регионални тагматски командни центар под заповедништвом дуке/катепана. Реч је о, према рангу, највишим функционерима провинцијске управе, који су заповедали тагматским центрима на истоку, Балкану и у јужној Италији, образованим током епохе Фоке–Цимискија.[17] На Балкану су, најкасније у Цимискијево време, образована четири таква центра: у делти Дунава, где је резидирао, како се претпоставља, катепан тзв. Месопотамије запада (или балканске Месопотамије), у Солуну и у Адријанопољу;[18] један печат потврђује, такође, да је тагматски центар под заповедништвом катепана основан и у Расу.[19] *Тактикон Ескоријала*, као и други извори, показују да је реформа војне управе заобишла тему Тракију, иако је она после укидања Бугарског царства (после 971), територијално проширена, те је обухватила стару бугарску престоницу Преслав, преименовану у част цара-победника у Јованопоље.[20] Упада у очи да је у *Тактикону Ескоријала* изостављен стратег Македоније, највероватније грешком, пошто је та функција посведочена у нешто каснијем периоду.[21] Да је по среди била омашка преписивача указује и чињеница да ни у једном случају везаном за старе теме, у којима је осниван центар са дуком/катепаном на челу није, у Цимискијево доба, укидан положај тематског стратега.[22] Та два функционера постоје паралелно све до средине 11. столећа, када дуке/катепани истискују стратега.[23]

неретко је представљао официр титулисан као моностратег; његова командна власт се протезала над „западним темама“ или „западним војскама“, чије су језгро по правилу чиниле војне трупе из Тракије и Македоније, детаљније Б. Крсмановић, О проблему акумулативне војне власти стратега, моностратега и стратега *автократора*, *ЗРВИ* 44/1 (2007) 97–100.

17 Детаљније о реформи провинцијског пограничног система и компетенцијама дука и катепана в. Krsmanović, *Byzantine Province* 75–170, 173–180.

18 Подаци уо наведеним функционерима налазе се у Тактикону Ескоријала, Oikonomidès, *Listes* $263_{31, 33,34}$.

19 У питању је печат извесног Јована, протоспатарија и катепана Раса, *Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, 1, edd. J. Nesbitt – N. Oikonomides, Washington, D. C. 1991, 33.1.

20 У поменутој ранг-листи наведен је стратег Тракије и Јанупоља, Oikonomidès, *Listes* 265_{9}.

21 Krsmanović, *Byzantine Province* 134 et n. 277.

22 Такв је случај био са источним округзима, где су поред дука Месопотамије и Халдије опстали у стратези истоимених тема, или на Балкану, где је поред дуке Солуна постојао и стратег Солуна; такође, у *Тактикону Ескоријала* наведени су и катепан Месопотамије, као и стратег Месопотамије запада, детаљније В. Krsmanović, Beobachtungen zum *Taktikon Escorialense*, *Byzantinische Zeitschrift* 103/2 (2010) 608–612.

23 J.-C. Cheynet, Du stratège de thème au duc: chronologie de l’évolution au cours

Друга значајна последица реформе, коју, између осталих извора, потврђује *Тактикон Ескоријала*, јесте примат Солуна. У подручју солунске теме спроведена је реформа структуре војних и цивилних власти, па се у том тактикону наводи и нови функционер, дука Солуна, као и од раније познат – стратег Солуна.[24] У службеној хијерархији дука Солуна имао је предност у односу на дуку Адријанопоља (што, рецимо, није био случај са поретком између стратегâ Македоније и Солуна, о чему сведоче старије ранг-листе[25]), и то првенство потврдиће се и током Василијеве епохе. Извори показују да је у рату са државом Самуила и његових наследника (976–1018/1019) Солун од почетка имао статус најважније византијске војне базе. Будући да је језгро Самуилове државе било у подручју око Преспе, Охрида и Битоља, Солун је представљао најважнију стратешку тачку, одакле су организовани и одбрамбене и офанзивне операције. Једноставно речено, рат који је Василије II водио на Балкану афирмисао је дуку/катепана Солуна као најважнијег заповедника тог региона.[26] Превласт Солуна у односу на старе балканске округе Македонију и Тракију очитовала се и у чињеници да је положај дуке Солуна могао бити спојен са положајем доместика схола (запада), на исти начин како је у доба Романа II Маријан Аргир спојио тај положај са командном влашћу у теми Македонији.[27] У ратним околностима Василијеве епохе Адријанопољ је имао периферну улогу, што се одразило на будући развој војне управе у том центру и, шире гледано, у округу Македонија.

Иако су печати датовани у 10–11. век или сам почетак 11. века потврдили да је функција дуке/катепана Адријанопоља преживела Цимискијеву владу,[28] наративни извори о активностима тог функционера не дају никакве податке све до 1046/1047. године. Тако Јован Скилица, најдетаљнији извор за епоху византијско-бугарских сукоба 976–1018/1019. једва да помиње Адријанопољ. У три вести где то чини, не говори се нити о активностима евентуалног дуке Адријанопоља, нити се тај град помиње

---

du XIe siècle, *Travaux et mémoires* 9 (1985) 181–194.

[24] Oikonomidès, *Listes* 263_{33}, 265_{35}.

[25] Стратег Македоније имао је традиционалну официјелну предност над стратегом Солуна све до Цимискијеве епохе, Oikonomidès, *Listes* $49_{9,\,16}$; $101_{16,\,27}$; $247_{9,\,25}$.

[26] Подаци из извора показују да је положај дуке/катепана Солуна редовно испуњаван током рата, као и да је тај провинцијски официр највишег ранга покривао пространо ратно подручје, Krsmanović, *Byzantine Province* 148–156, 205.

[27] Речено се може видети на примеру Нићифора Урана, доместика схола који је током свог мандата резидирао у Солуну (око 996–999). С друге стране, тагма схола, до Василијевог доба неодвојива од функције доместика схола, стављана је током рата под команду дуке Солуна, детаљније Krsmanović, *Byzantine Province* 52–55, 153–156.

[28] Познат је печат Теодорокана, патрикија и дуке Адријанопоља (И. Јорданов, *Печатите от стратегията в Преслав (971–1088)*, София 1993, no. 194), за кога се сматра да је припадао војсковођи Василија II, који је до 1000. године, по Скилици, изгледа резидирао у Филипопољу (Scyl. 345). Такође, објављен је и печат извесног Теофилакта, антипата, вестиса и дуке Адријанопоља, који се датује у 10/11. век, *Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, 1, edd. J. Nesbitt – N. Oikonomides, Washington, D. C. 1991, 44.1; I. Jordanov, *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, I: *Byzantine Seals with Geographical Names*, Sofia 2003, 3.3.

као војна база:[29] ниједан напад царска војска није покренула из главног града теме Македонија. Уместо Адријанопоља, као војни центри издвојени су Мосинопоље (за који се не зна да ли је у његово доба припадао теми Стримон, Нови Стримон/касније Волерон или Македонији) и Филипопоље, који је припадао округу Македонија. Извори потврђују да је Филипопоље под Василијем II организован као војни центар под заповедништвом стратега, највероватније око 986. године. Јован Скилица помиње неколико војсковођа који су били везани за Филипопоље, али се стратег тог града експлицитно наводи тек у догађајима из око 1000. године.[30] Један печат, датован у 10/11. столеће такође повтрђује оснивање стратигиде (теме) Филипопоља.[31]

Чињеница да се на четири печата, датованих у 10–11. век, наводи evk prosw,pou Адријанопоља (на једном је та функција везана за Адријанопоље и Филипопоље),[32] као и да се о активностима дуке Адријанопоља говори тек у вези са догађајима из 1046/1047, условила је да се постави питање о дометима Цимискијеве реформе у округу Македонија: да ли је примат Солуна и солунског округа у доба Василија II прекинуо за извесно време развој Адријанопоља као регионалног тагматског центра, те је војна управа у Македонији враћена у руке стратега који је, како се чини, бар у Василијево доба, могао бити везан за Филипопоље а не за Адријанопоље? То не значи да је положај дуке Адријанопоља укинут, већ да је у одређеном периоду био упражњен.

Потискивање Македоније и Тракије огледа се и у чињеници да су се са становишта разврставања командних функција термини „запад“, „западна војска“ од Василијевог доба, експлицитно и имлицитно, везивали за Солун. Василијево време издвојило је два провинцијска функционера – дуку Солуна и дуку Антиохије: првоме је приписивана власт над византијским „западом“ а другоме власт над „истоком“.[33] Са тим провинцијским положајима често су биле спајане највише функције

---

29 Scyl. 343, 346, 357.

30 Положај стратега Филипопоља установљен је под Василијем II, највероватније у време када је цар предузео први поход против Самуила 986. Експлицитни помен стратега Филипопоља датира се у 1000. годину, када је на тај положај именован, према Јовану Скилици, протоспатарије Нићифор Ксифија. Пре Ксифије за Филипопоље су били везани Лав Мелисин и Теодорокан, али није извесно коју су функцију имали, Scyl. 331, 343, 345.

31 У питању је печат Константина Петра, царског протоспатарија и стратега Филипопоља, I. Jordanov, *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, I, Sofia 2003, 77.1.

32 Функција evk prosw,pou је званичног карактера о чему сведочи њено навођење у ранг-листама 9. и прве половине 10. века, Oikonomidès, *Listes* 53_{17}; 103_{15}, 105_{25}, 141_{10}, $145_{28\text{-}29}$, 231_{24}; 249_{29}. Уобичајено је мишљење да се званичник из категорије evk prosw,pou – који добија овлашћења али не и функцију из које проистичу та овлашћења – везује за дужност стратега. Међутим, извори показују да је именовање тог типа било шира појава, детаљније Крсмановић, *Потенцијал* 414 и н. 96. За печате evk prosw,pou Адријанопоља (и Филипопоља) в. *Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, 1, edd. J. Nesbitt – N. Oikonomides, Washington, D. C. 1991, 124–125.

33 Krsmanović, *Byzantine Province* 105–107, 148–156, 205.

из групе централне команде – доместик схола истока и доместик схола запада. Међутим, иако је Солун од Василијеве епохе, или прецизније, по Цимискијевом окончању византијско-руског рата за Бугарску (970/971) прерастао у главну византијску војну базу на Балкану, традиционално повезивање Македонија са „западом“ није заборављено. Да ли ће територијална одредница „запад“ у титулатури византијских званичника или прецизирању њихових географских компетенција бити везана за Солун или за Адријанопоље зависило је, разуме се, од стратешке важности балканских командних центара. У околностима када је дука/катепан Солуна носио терет одбране балканских провинција, концентрација командних овлашћења на ширем подручју била је у његовим рукама; у тим случајевима, власт заповедника Солуна могла је бити интерпретирана као власт над византијским западом, тј. Балканом. Из истих разлога географска одредница „запад“ враћала се у титулу заповедника Македоније, у периодима када је заповедник тог округа имао доминантни командни положај. Тако је Јован Скилица, говорећи о догађајима везаним за инвазију Тирахових Печенега у зиму 1046/1047,[34] магистра Давида Аријанита означио као дуку Адријанопоља, да би га у наставку излагања, описујући нову фазу печенешко-византијских сукоба, назвао „архонтом запада“.[35] Иако се из Скиличиног излагања не може закључити да је Аријанит у рату са Тираховим Печенезима објединио команду над војскама из Тракије–Македоније, округа Бугарска и Парадунавона, традиционално је положај дуке Адријанопоља (главног војног заповедника Македоније и Тракије) имао већи хијерархијски значај у односу на дуку/катепана Бугарске, односно дуку/катепана Парадунавона.[36]

Док се војно заповедништво над византијским „западом“, на прелазу из 10. у 11. век најчешће везивало за Солун и функцију дуке/катепана Солуна, термин „западне војске“ повезиван је и у 11. веку са окрузима Тракија и Македонија. Та повезаност датирала је од краја 10. столећа, од времена када је и дошло до поделе византијске армије на „источну“ и „западну“, која је, подразумева се, била последица реформе система врховне команде и географског раздвајања компетенција заповедника највишег ранга, постигнутог креирањем функција доместика схола истока и доместика схола запада. Тај модел географског разврставања командне

34 За датовање в. J. Lefort, Rhétorique et politique : trois discours de Jean Mauropous en 1047, *Travaux et mémoires* 6 (1976) 284.

35 Scyl. 458, 466.

36 У време мобилизације византијских војски из балканских округа, која је изазвана упадом Тирахових Печенега са севера, нема података о учешћу војних јединица и официрског кадра из солунског округа. На основу Скилице се зна да је уз Константина Аријанита, који је као дука Адријанопоља предводио трачко-македонску восјку, у походу учешће узео Василије Монах, заповедник јединица мобилисаних у округу Бугарска, и Михаило, син Анастасијев, заповедник Парадунавона, Scyl. 458. Треба напоменути да нам није познат однос између наведена три провинцијска функционера у службеној хијерархији, будући да не располажемо ниједном ранг листом која се односила на Василијеву или пост-Василијеву епоху. Утолико се може оворити само о традиционалном значају дуке Адријанопоља, који вуче корене фактички од оснивања тема Тракија и Македонија.

власти поштован је и приликом образовања положаја стратопедарха истока и запада, а касније, током 11. века, и стратилата истока и запада.[37] Географско порекло источне војске било је хетерогено, али нема сумње да су у питању биле јединице регрутоване у источним провинцијама Царства. Та је војска била мобилна и служила је у различитим регионима на истоку, а по потреби и на балканском ратишту. О западној војсци извори, стицајем околности, дају прецизније податке. И пре креирања посебног командног система за запад, тј. за Балкан,[38] војске из округа Тракија и Македонија представљале су главне војне јединице Царства на западу, како на Балкану, где им је примарни задатак био заштита граница од Бугара, тако и у јужној Италији, или експедицијама на Сицилији. Оснивањем функције доместика схола запада, у време Романа II, трачко-македонске трупе стављане су под његово заповедништво. Јединице из ових округа су и у 11. столећу представљале језгро „западне војске". Пред најезду Тирахових Печенега, када је одбрана дунавске границе најпре била поверена намеснику Парадунавона и савезничким Кегеновим печенешким одредима, знало се да ће у случају масивнијег продора Печенега цар послати у помоћ војнике „западних тагми". Када се у зиму 1046. показало да је Тирах кренуо у напад са „свим Печенезима", којих је, како преноси Скилица било 800 000, из Цариграда су послате наредбе о мобилизацији западне војске, тј. војске из округа Тракија и Македонија, коју је предводио дука Адријанопоља, као и трупе из округа Бугарска под заповедништвом Василија Монаха.[39] Да су Трачани и Македонци чинили главнину трупа „западне војске" показало се побуни Лава Торникија (септембар 1047). У беседи Јована Мавропода, написаној у част Константина Мономаха, у којој се прославља царева победа над узурпатором Торникијем,[40] предочено да је Торникијеве претензије подржала „западна војска", која је била „домаћа", што значи да је потицала из Тракије (тј. округа Тракија и Македонија), као и да је њен главни задатак био да прати кретање „тамошњих варвара", тј. „варвара са Дунава који су често злостављали суседну Тракију".[41] Други византијски писци, попут Михаила Псела и Михаила Аталијата, говоре о „македонским војскама" и „Македонцима",[42] док Јован Скилица међу

---

37 Функције стратопедарха истока и запада наведене су у *Тактикону Ескоријала*, док је стратилат наведен у форми јединствене дужности (*Oikonomidès*, Listes $263_{25\text{-}27}$). Касније извори у којима се описују догађаји из 11. века показују да су се компетенције стратилата могле односити на исток, односно запад. Иста подела пратила је и друге војне функције. Детаљније Krsmanović, Beobachtungen zum *Taktikon Escorialense* 614–621.

38 Територијалне компетенције доместика схола запада биле су везане превасходно за Балкан, Крсмановић, *Потенцијал* 419–420.

39 Scyl. 458.

40 Детаљну анализу говора дао је *J. Lefort*, Rhétorique et politique. Trois discours de Jean Mauropous en 1047, *Travaux et mémoires* 6 (1976) 265–303. О Торникијевој побуни, њеним узроцима и почецима, као и о њеним учесницима в. Б. Крсмановић, *Успон војног племства у Византији XI века*, Београд 2001, 111–139.

41 *Iohannis Euchaitorum Metropolitae, quae in Codice Vaticano Graeco 676 supersunt*, ed. P. de Lagarde, Göttingen 1883 (repr. Amsterdam 1979), no. 186 &7.

42 Детаљније Крсмановић, *Успон* 116–117, 133–134.

Торникијеве присталице убраја војнике и заповеднике македонских и тракијских тагми, који су пореклом, поседима и службом били везани за поменуте округе.[43] Официри који су 1047. подржали Торникија, а којима је цар опростио учешће у побуни, наставили су своје службовање у „западној војсци", о чему сведоче судбине Полиса и Теодора Стравомита, тагматских заповедника, који су 1049. погинули у сукобу са Печенезима.[44]

Осим што извори који излажу догађаје везане за Торникијеву побуну дају податке о саставу „западне војске", они су драгоцени и за разматрање о Адријанопољу као војном центру. Ранг те војне базе, који је дефинисао Цимискије, доведен је у питање, како је речено, у доба Василија II. Но, без обзира на податке о evk prosw,pou Адријанопоља, као и на изостанак вести о активностима дуке/катепана града,[45] који, у извесном смислу, доводе у питање ако не сам опстанак функције дуке Адријанопоља а оно интензитет попуњавања тог положаја на прелазу из 10. у 11. век,[46] нема, ипак, сумње да је главни град Македоније задржао статус важне и активне византијске војне базе на Балкану. О томе сведоче подаци који се у изворима могу наћи о Торникијевим присталицама. Познато је, наиме, да је узурпатор спровео успешну агитацију у свом родном граду, где је за кратко време придобио официрски кадар: „стратеге", који су у то време били демобилисани, али и „заповеднике македонских и тракијских тагми". У питању су људи који су и пореклом и службом били везани за подручје Адријанопоља и Македоније.[47] Даље, у географском разврставању византијске армије и њеног командног кадра ти су људи означени као припадници „западне војске", односно као „архонти", тј. заповедници „западних тагми". Зна се, такође, да су Торникијеве присталице имале имања у подручју Тракије–Македоније,[48] што показује да је њихова припадност „западној војсци" била условљена пореклом, местом пребивалишта и, на крају, задатком који је у одбрамбеном систему Царства та војска имала. Извори су јасно показали да су војници и официри „западне војске" и у време привремене демобилизације, коју је Константин IX Мономах спровео непосредно после настањивања Тирахових Печенега на територији округа Бугарска[49] (зима 1047), и током Торникијеве побуне (септембар – децембар 1047), а затим и у периоду наредне етапе византијско-печенешких сукоба (која

---

43 Scyl. 439.

44 Scyl. 467.

45 За просопографску листу дука/катепана Адријанопоља в. H.-J. Kühn, *Die Byzantinischen Armee im 10. und 11. Jahrhundert*, Wien 1991, 207–209.

46 Издавачи печата, J. Nesbitt – N. Oikonomides, *Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, 1, Washington, D. C. 1991, 125, износе претпоставку да печати evk prosw,pou Адријанопоља указују, можда, на колебања у административном статусу те византијске војне базе утолико што је она могла бити стављена под заповедништво стратега а не искључиво дуке/катепана.

47 Scyl. 439. Међу њима се по имену наводе Јован Ватац (један од инспиратора Торникијеве побуне), Маријан Врана, Теодор Стравомит и Полис – припадници угледнијег слоја византијске Македоније.

48 Scyl. 441.

49 Печенези су насељени у подручју Ниша, Софије и Овчепоља, Scyl. 459.

започиње 1048), која их је вратила у активну војну службу, били упућени на територију округа Тракија–Македонија и војну базу у Адријанопољу. Реч је, дакле, била о домаћој војсци која се током тих догађаја налазила на свом матичном подручју и која је деловала у оквиру командног центра у Адријанопољу. Та карактеристика, како се чини, није важила за војску која се налазила под командом дуке Солуна. Тај командни центар одржаван је у Василијево и пост-Василијево доба уз помоћ професионалне војске довођење из других делова Царства.[50]

На крају, сравњујући улогу коју су Солун и Адријанопољ имали у војној организација Царства, треба рећи да је значај тих командних центара био условљен територијалним компетенцијама њихових заповедника. Тако је подручје дуж моравско-вардарске долине и шире залеђе Солуна било у надлежности дуке/катепана Солуна, а понекад и дуке Бугарске. Одбрана од Печенега, који су преко Парадунавона продирали у Македонију и Тракију налазила се у рукама заповедника ових округа. Битно је нагласити да у тим околностима одбрана византијске територије није почивала на пограничним центрима, већ оним из унутрашњости, међу којима су се издвајали стари византијски окрузи, чији су заповедници резидирали у Солуну и Адријанопољу.

[50] О томе, пре свега, сведоче подаци из времена византијско-бугарског рата 976–1018. Зна се да је Јован Халдејски, током свог мандата дуке Солуна (995–996) имао команду над тагмама из две малоазијске теме, Арменијака и Вукеларија (*Actes d'Iviron I: Des origines au milieu du XIe siècle, Archives de l'Athos* XIV, edd. J. Lefort, N. Oikonomidès, Denise Papachryssanthou, avec la collaboration d' Hélène Métrévéli, Paris 1985, no. 8, l. 1–2), које су у подручје Солуна доведене највероватније још у време дуке Григорија Таронита; доместик схола, одн. „архонт целог запада" (Scyl. 341) Нићифор Уран, који је тај положај спојио са положајем дуке Солуна, имао је акумулативну командну власт карактеристичнеу за највише представнике централне команде (Krsmanović, *Byzantine Province* 150–155); Константин Диоген је као дука Солуна имао 1017. године заповедништво и над тагмом схола запада (Scyl. 356). У гушењу побуне Петра Дељана, 1041, које је организовано из војне базе у Солуну, Михаило IV сакупио је војске са свих страна, а зна се да су у тој кампањи учествовале и јединице из источних провинција, Krsmanović, *Byzantine Provinc,* 204–205.

Bojana Krsmanović

THE MILITARY REFORM IN THE THEME OF MACEDONIA

Since the introduction of the theme system in the Balkans (late 7th century) until the reform of provincial border administration, which would most noticeably take shape during the reign of Nikephoros II Phokas (963–969) and John I Tzimiskes (969–976), Thrace and Macedonia represented the most important themes in the European part of the Empire. The primary task of military units recruited and stationed on the territory of said themes was tied to Bulgarian-Byzantine relations, so these troops acted – according to circumstances – both in a defensive and an offensive manner. The fact that the *strategoi* from these themes were at times considered Eastern and not – as was customary – Western, also points to the importance attached to Thrace and Macedonia within the Byzantine administrative system.

Thrace and Macedonia lost their dominant position in the Balkans during the time of Byzantium's greatest military expansion. This period spans the reigns of Nikephoros II Phokas, John I Tzimiskes and Basil II. The *Taktikon Escorial* – a ranking list dating from Tzimiskes' time – shows that the rank order of themes Thrace and Macedonia was changed in the official hierarchy, so as to give priority to officials from Macedonia. Macedonia was given priority over Thrace during the reign of Romanos II (959– 963), which is reflected in the fact that the position of *domestikos ton Scholon* of the West became tied to the leadership of the district of Macedonia (Marianos Argyros, „*monostrategos* in the theme of Macedonia and *katepano* of the West").

The link between Macedonia (and Thrace) and the term „Western army" is confirmed by sources referring to the periods of reign of Romanos' successors. However, since Basil's time, the term „West" – as well as the position of *domestikos ton Scholon* of the West – referred first and foremost to Thessalonike, not excluding, of course, leadership over units recruited and stationed on the territory of Macedonia and Thrace. The eroding of Macedonia's and Thrace's importance is also reflected in the fact that in Basil's time two provincial officials came to the fore – the *doux* of Thessalonike and the *doux* of Antioch; the former had authority over the Byzantine „West," while the latter ruled over the „East." These provincial offices were often merged with the highest positions from the group of central command functions – *domestikos ton Scholon* of the East and *domestikos ton Scholon* of the West. However, even though since Basil's reign – or rather, after Tzimiskes ended the Byzantine-Russian war over Bulgaria (970–971) – Thessalonike became the main Byzantine military base in the Balkans, the traditional link between Macedonia and the „West" was not forgotten. Whether the territorial signification of the word „West" in the titulature of Byzantine officials and defining the geographical boundaries of their competences would be linked to Thessalonike or Adrianople depended of course on the strategic importance of the Balkan command centers. While in late 10th and early 11th century military leadership over the Byzantine „West" was mostly linked to Thessalonike and the position of *doux*/*katepano* of Thessalonike, in the 11th century the term „Western army" also referred to the districts of Macedonia and Thrace. This link dates from the late 10th century – from the time when the division of the Byzantine army into „Eastern" and „Western" occurred. This division was a consequence of the reform of the central command system and of the geographical separation of competences belonging to the highest leaders. This was achieved by establishing the positions of *domestikos ton Scholon* of the East and *domestikos ton Scholon* of the West.

Универзитет у Нишу
Универзитетска библиотека

Овај текст је део Дигиталног репозиторијума, јавно је доступан и може се слободно користити за личне потребе, у образовне и научне сврхе. Ако користите текст, наведите извор.

Комерцијална употреба текста није дозвољена.

University of Niš
University Library

This text is a part of the Digital depository of public domain. Permission is granted for use for personal, educational and scientific purposes. If you do use the document, indicate the source.

No permission is granted for commercial use.

2013 УБН © UBN 2013

